

Марасв В.Р., кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України (м. Київ)

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ПЕРІОДУ ДИРЕКТОРІЇ (1918–1921 рр.)

У статті проаналізовано досвід здійснення інформаційно-пропагандистського забезпечення в Армії Української Народної Республіки з кінця 1918 р. до кінця 1921 р. Розглянуто процес створення і діяльності управління преси та інформації (міністерства преси й пропаганди) Української Народної Республіки. Акцентовано увагу на перевагах і недоліках у проведенні агітаційно-пропагандистських заходів у лавах Армії Української Народної Республіки періоду Директорії.

Ключові слова: інформаційно-пропагандистське забезпечення, Армія Української Народної Республіки, агітація, преса, Рада Народних Міністрів, С. В. Петлюра.

Досвід проведення заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення в Армії Української Народної Республіки (далі – УНР) привертає до себе особливу увагу. Адже ні для кого не секрет, що від ефективності цих заходів значною мірою залежить боєздатність збройних сил. Армії УНР довелося протистояти ворогові, який діяв методом неоголошеної війни, створював на території України (і навіть у Росії – але з метою подальшого управління Україною) “альтернативні” та “народні” уряди, застосовував активну й агресивну пропаганду.

У сучасній українській історіографії досвіду проведення агітаційних і пропагандистських заходів в українських регулярних арміях 1917–1921 рр. приділено багато уваги. Так, у 2001 р. Л. Кривизюк захистив дисертацію на тему “Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань 1917–1920 років” [19]. У 2009 р. побачила світ стаття цього ж автора “Вишкільно-виховний досвід Збройних сил України 1917–1920 рр.” [20].

Оцінку діяльності міністерства преси й пропаганди УНР періоду Директорії, пресових бюро УНР і ЗУНР у 1919 р. надала Л. Сирота [27]. Роботи Р. Мельника присвячені аналізу міжвоєнної та сучасної історіографії пресово-пропагандистської роботи в українських арміях 1917–1921 рр. [22; 23]. А відомий дослідник історії українських спецслужб В. Сідак дійшов висновку, що спецслужби державних утворень 1917–1921 рр. приділяли недостатньо уваги пропагандистській роботі, що “негативно відбилося на справі попередження і припинення ворожої діяльності про-

тивника” [28, с.97].

Однак, попри вагому історіографічну базу, досі не проведено комплексного дослідження, яке б узагальнювало досвід агітаційної, пропагандистської, контрпропагандистської, видавничої, культурно-просвітницької, виховної роботи в Армії УНР, зокрема періоду Директорії.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей інформаційно-пропагандистського забезпечення в Армії УНР в умовах військово-політичного конфлікту з “червоною” і “білою” Росією – від повалення гетьманського режиму і відновлення УНР наприкінці 1918 р. до Другого зимового походу наприкінці 1921 року.

З приходом до влади Директорії і відновленням Української Народної Республіки, на зламі 1918–1919 рр., у питанні інформаційно-пропагандистського забезпечення з’явилися суттєві зрушення. Вони були спричинені тим, що у структурі українського уряду вперше з’явилося спеціальне відомство, відповідальне за видавничу і пропагандистську діяльність.

31 грудня 1918 р. Директорія УНР видала декрет “Про утворення управління преси та інформації”. Завдання цієї установи полягало у тому, щоб “освідомляти широкі народні маси на Україні про самостійно-державні інтереси Української Народної Республіки, як також заступати ці інтереси перед громадською думкою за кордоном”. До складу управління увійшли вже існуючі установи: Українське телеграфне агентство, Управління всіх радіо-телеграфів на Україні, Бюро преси, Центральне інформаційне бюро, Інформаційне бюро армії, Державна друкарня, Центральне управ-

ління у справах друку, урядові часописи тощо. Керуючий управлінням отримав права міністра [3, арк.2-2зв.].

За рекомендацією С. В. Петлюри, начальником управління преси та інформації в урядах В. Чехівського і С. Остапенка став відомий галицький громадсько-політичний діяч, один із лідерів Української радикальної партії, Осип Тадейович Назарук [27, с.545]. Він брав участь у засіданнях українського уряду 12–15 лютого 1919 р., доповідав про асигнування у його розпорядження 37 440 000 крб. на допомогу українським видавничим організаціям. Але вже 15 лютого подав у відставку, яку, втім, не було прийнято [17, с.255, 259, 263-265]. Уп'яте і востаннє О. Назарук відвідав засідання Ради Народних Міністрів УНР 25 лютого 1919 р. [17, с.287]. За даними дослідниці Л. Сироти, він офіційно працював на цій посаді до кінця квітня 1919 р., а від початку червня став головою Управи Пресової квартири Начальної Команди Галицької армії [27, с.545, 547]. Водночас, за документами уряду УНР, станом на 25 квітня 1919 р. управління преси та інформації УНР очолював уже не О. Назарук, а соціаліст-революціонер Іван Миколайович Лизанівський, якого того ж дня призначили тимчасово виконуючим обов'язки державного секретаря [17, с.323]. Його заступниками стали Іван Часник і Панас Феденко [17, с.363-364; 1, арк.144зв.-145].

Наприкінці червня 1919 р. у Кам'янці-Подільському, Проскуріві (нині Хмельницький) та інших містах і селах Поділля, незадовго до того визволених українськими військами від більшовицької влади, відбулося урочисте святкування 2-ї річниці прийняття Українською Центральною Радою Першого Універсалу (ця подія сталася 23 червня 1917 р. за новим стилем), на що уряд виділив управління преси та інформації 200 тис. гривень [1, арк.153]. Від кінця червня 1919 р. всі друкарні, літографії, цинкографії, друкарські майстерні та всі засоби друкарської і літографської техніки і постачання на території, підконтрольній УНР, були мобілізовані у розпорядження управління преси та інформації. Крім того, ця установа отримала право мобілізувати "для державних потреб" не призначених до війська робітників культури і мистецтва (чоловіків і жінок) віком до 55 років – працівників театрів і кінотеатрів, диригентів, оркестрантів, співаків, організаторів народних хорів, малярів, художників, друкарів, робітників паперових фабрик та інших технічних робітників [17,

с.382-383]. У серпні 1919 р. управління отримало з бюджету 15,1 млн. гривень на свої потреби [2, арк.46].

28 серпня 1919 р. вийшов наказ Директорії УНР, за яким І. Лизанівський за власним проханням звільнявся з посади, а на його місце заступав член Української партії соціалістів-революціонерів Теофан Васильович Черкаський, до того – виконував обов'язки міністра народного господарства [18, с.572]. Заступниками Т. Черкаського невдовзі стали Іларіон Косенко і Петро Бендзя (Бензя) [2, арк.102].

13 вересня 1919 р. законом уряду УНР управління преси та інформації було офіційно перетворено на міністерство преси й пропаганди УНР [18, с.581] Одразу після цього новоутворене міністерство отримало 20,904 млн. гривень на підтримку щоденної преси з метою її поширення серед населення України [17, с.505].

Від початку 1920 р. міністерство преси й пропаганди, через надзвичайно складну військово-політичну ситуацію для УНР, призупинило функціонування. На засіданні Ради Народних Міністрів УНР 7 червня 1920 р. у Вінниці голова уряду В. Прокопович навіть виступив із доповіддю про скасування цього відомства, у відповідь на що міністри попросили його "скласти за порозумінням з заінтересованими відомствами відповідний законопроект" [5, арк.22]. Лише 3 жовтня на засіданні у Станіславові (нині Івано-Франківськ) після виступу Головного Отамана С. В. Петлюри міністри ухвалили відновити діяльність міністерства преси і пропаганди [4, арк. 15].

Однак до реальних кроків справа дійшла лише тоді, коли військово-політичне керівництво разом з Армією УНР вже було змушене перейти на територію Польщі. 11 грудня 1920 р. наказом Директорії ч. 71 міністром преси й пропаганди був призначений голова Української народно-республіканської партії Олександр Олександрович Ковалевський. Він брав участь у засіданнях українського уряду в польському місті Тарнув (готель "Брістоль", вул. Краківська, 9) [4, арк.88].

13 грудня 1920 р. С. Петлюра розробив детальний меморандум, у якому виклав завдання відновленого міністерства преси й пропаганди УНР. Виходячи з тогочасних умов, провідною місією відомства проголошувалися консолідація українців, що після військових невдач опинилися у вигнанні, протидія більшовицькій і білогвардійській пропаганді та викриття перед урядами європейських країн

більшовицьких планів світової революції [25, с.330-336; 24, с.211-217]. Одразу ж із бюджету на видатки міністерства було виділено 50 тис. польських марок авансу [18, с.363] і ще 1 млн. – на видання тижневого журналу міністерства накладом 12 примірників по 3 аркуші кожен [4, арк.113]. Ці факти свідчать про достатньо велику увагу керівництва УНР до інформаційно-пропагандистської діяльності. Однак, виходячи з історичних обставин, від кінця 1920 р. вона була зосереджена переважно в еміграційному середовищі.

У період Директорії значних зусиль було докладено для налагодження інформаційно-пропагандистської діяльності в Армії УНР. Першим урядовим військовим періодичним виданням став часопис “Ставка” (назву було незабаром змінено на “Українська Ставка”). Завданням інформування воїнів та пропаганди ідей української визвольної справи присвячено випуск низки військових видань – “Новини”, “Бюлетень Інформаційного Бюро Армії У.Н.Р.”, “Дзвін”, “Український Козак”, “Україна”, “Наша Правда”, “Козацька Думка” тощо.

Окрім центральних органів виходила низка військових періодичних видань, заснованих окремими військовими частинами та підрозділами, що дислокувалися у різних регіонах України (“Бюлетень Філії Інформаційного Бюро армії УНР при Х Дієвому Корпусі”, “Козак”, “Вістки Сірих”, “Надія України”, “Бюлетень інспекції національно-культурно-політичних справ північної групи військ”). Ці газети переважно подавали хроніку військових дій, міжнародну хроніку, інформували про події в Україні, військові будні на фронті [15, с.10].

В умовах ведення бойових дій на кількох фронтах значна увага в Армії УНР приділялася питанням контрпропаганди. Так, з метою протидії більшовицькій і білогвардійській пропаганді, командування Армії УНР ще на етапі антигетьманського повстання, 26 листопада і 8 грудня 1918 р. видало накази про заборону писемної та усної агітації проти Директорії і Головного Командування військ УНР, проти незалежності й об’єднання українських земель в одну національну державу і за введення на територію України іноземних військ. Заборонялася діяльність партій і організацій, що протидіяли українському рухові [9, арк.18-19; 18, с.389; 26, с.217-218]. Законом від 1 січня 1919 р. державною мовою у відновленій Українській Народній Республіці проголошувалася українська. Вона була обов’язковою для вживання в армії, на флоті, в усіх урядових і

громадських установах [18, с.402].

Накази про протидію ворожій агітації швидко поширилися на всю територію УНР. Так, 29 грудня 1918 р. усім старшинам і козакам наказано пильно стежити за агітаторами і провокаторами, “котрих надсилають темні та ворожі елементи, що хочуть внести заколот в ряди українських Народних Військ”, затримувати їх і передавати військовій владі. Будь-які спроби невиконання наказів оголошувалися заколотом і підлягали покаранню військово-польовим судом [6, арк.1-1зв.]. 2 січня 1919 р. Головний Отаман С. Петлюра видав наказ ч. 18 військовому міністерству УНР, за яким командуючі фронтами, губернські коменданти і командуючі охороною залізниць наділялися повноваженнями висилати за межі України всіх ворогів української влади й агітаторів, а також членів їх родин. У наказі стверджувалося: “Ведуть злочинну агітацію... переважно люде, що не належать до громадян нашої Республіки і що наїхали з Великоросії та інших країн бувшої Росії. Ці люде, замість того, щоб дякувати нашій Україні за той хліб, який їдять тут, вчиняють різні заколоти, сіють анархію, грабують мирне населення, займаються саботажем, провокацією та спекуляцією. Бувші гетьманці поробились більшовиками, комуністами і хочуть знову накинути нам на шию московське ярмо” [26, с.234-235]. Накази військового командування про арешт і віддання військово-польовому суду усіх ворожих агітаторів з-поміж цивільних і військових осіб поширювалися і пізніше [25, с.103].

Певну увагу командування Армії УНР приділяло й агітаційно-пропагандистській роботі серед військовиків армій противника, хоча чітке усвідомлення потреби такого виду діяльності поширилося уже в завершальний період Української революції. Наприклад, 27 вересня 1920 р. з’явився наказ командування, в якому йшлося: “Агітувати серед більшовицького війська. Використовувати всякі успіхи противосовітських військ, намагаючись утворити серед червоного командування і військ паніку” [14, арк.53].

Важливою і невід’ємною складовою зміцнення патріотичних почуттів серед військовиків Армії УНР було запровадження інституту військової присяги. Наказ Головної Команди про обов’язковість приведення до присяги усіх залучених на військову службу був поширений 27 березня 1919 р., однак виконувався лише частково [7, арк.49]. З цієї причини 4 жовтня 1919 р. наказом Головної Команди

ч. 194 був чітко встановлений текст присяги, до якої негайно мали привести всіх старшин і козаків Армії УНР [7, арк. 49-49зв.].

Однією зі складових здійснення пропагандистського впливу була діяльність, спрямована на зміцнення дисципліни серед військовиків УНР і збільшення їх авторитету серед населення. Зокрема Головний Отаман військ УНР С. Петлюра видавав суворі накази проти мародерства і грабунків. Винні підлягали військовим судам. Зазначалося, що “всяким темним особам в рядах армії Народної Республіки не може бути місця” [26, с.221].

Окрема увага приділялася протидії єврейським погромам [18, с.566-568]. 24 травня 1919 р. був виданий наказ Головної Команди військ УНР ч. 75 про введення дисциплінарного статуту на час бойових дій. Смертна кара передбачалася за такі злочини, як напад на військову варту, самоушкодження задля ухилення від призову на військову службу, невиконання бойового наказу, дезертирство, порушення службових обов'язків під час вартової служби, здача у полон тощо [12, арк.82].

Командування Армії УНР дбало про підвищення рівня національної свідомості та освіти своїх військових. Так, від грудня 1918 р. при кожній військовій частині чисельністю не більше полку створювалися бібліотеки-читальні. Їхнє наповнення становили книги різного характеру, “що розвинули б світогляд козака та виховували в козакові любов до України, преданість інтересам Українського Народу та нагадували б про історичні традиції Українського лицарства”. При бібліотеках-читальнях засновувалися курси і школи загальноосвітнього характеру [26, с.224].

Значну увагу командування Армії УНР приділяло поширенню серед військовиків ідеалів соборності українських земель. Так, напередодні об'єднання УНР і ЗУНР, у грудні 1918 р. вийшов наказ, в якому йшлося: “Сподіваємось, що нарешті настав час, коли всі роз'єднані сили Української землі радісно обіймуться і об'єднані в одне національне тіло і душу скажуть: “Від Кубані по Сян – лиш один буде лан; а власником його цілий український народ”. Цей клич мусить стати нам святою заповіддю в боротьбі за змучений і облитий кров'ю народ” [26, с.227]. Тобто, політичне і військове керівництво УНР стояло на позиціях об'єднання в межах Української Народної Республіки усіх етнічних українських земель.

У першій половині 1919 р. агітаційні за-

ходи доводилося проводити і проти “внутрішнього ворога” – так званої “отаманщини”. Причому, для цього досить успішно застосовувалася українська авіація. Так, 29 квітня 1919 р. у Рівному командувач Північної групи Армії УНР генерал-хорунжий Володимир Оскілко здійснив спробу державного перевороту. Він заарештував уряд УНР і планував захопити у полон Головного Отамана С. Петлюру, який перебував на станції Здолбунів (за 12 км південніше Рівного). Але С. Петлюра звернувся за допомогою до особового складу 3-го і 4-го бойових авіазагонів, що базувалися у Здолбунові. У вирішальний момент над рівненським вокзалом з'явився український аероплан, який скинув листівки за підписом С. Петлюри, що закликали солдатів утриматися від братовбивчої боротьби. Ця акція дуже сильно подіяла на підлеглих В. Оскілці, і до кінця дня більшість з них відмовилася виконувати його накази [21, с.16; 29, с.103]. Спроба заколоту зазнала краху.

Після так званої “київської катастрофи” 31 серпня 1919 р. Українській Народній Республіці довелося зіткнутися з новим противником – білогвардійськими Збройними Силами на Півдні Росії під командуванням генерала А. Денікіна. Відтоді інформаційно-пропагандистська робота була спрямована на мобілізацію зусиль українського населення для боротьби з Білим рухом, наріжним каменем ідеології якого була відбудова “великої, єдиної і неподільної” Росії без визнання права України на власну державність.

Передбачаючи неминучість військового зіткнення із білогвардійцями, 2 вересня 1919 р. Директорія і Рада Народних Міністрів УНР видали звернення “Від правительства Соборної України” до всього українського народу, роз'яснюючи шовіністичну і реакційну політику денікінців і закликаючи співвітчизників стати на боротьбу проти них: “Замість більш шовиків широкі простори нашої родючої землі забрав кацапський генерал Денікін... Денікін не дозволяє українському народові вчитись в школі рідної мови, народний український язик вигонив із державних установ, українські книжки палить, нищить українську кооперацію та всі культурні і господарські товариства, жорстоко переслідує українських діячів... Всі, кому дорога демократична єдина свободна Українська Республіка, вставайте до посліdnього рiшального бою з вашим ворогом” [25, с.117-118]. Невдовзі після цього українські льотчики розкидали над окупованим білогва-

рдійцями Києвом прокламації від імені військового командування і уряду УНР такого змісту: “Після червоної сотні чорна сотня заводила Києвом. Треба звільнити Київ від брудних рук чужоземців і передати його в чисті українські руки... Наближається момент вирішальної боротьби з поміщиками і офіцерами” [16, с.284].

Водночас, командування Армії УНР не забувало і про іншого противника – більшовиків, які подібно до білогвардійців прагнули знищення української національної державності. 27 вересня 1919 р. Головна Команда військ УНР видала заклик до населення України вступати у війська “на захист своєї Батьківщини, на захист свого добробуту, на захист Землі і Волі”, проти “більшовиків-комуністів, чи денікінських золотопогонників – добровольців та чорносотенників і взагалі московської наволочі, щоби звільнитись від цієї зарази” [7, арк.29].

Як бачимо, вищенаведені відозви вже мали яскраве антиросійське спрямування. Наголошувалося, що як більшовики, так і білогвардійці є саме російськими загарбниками, які прагнуть поневолити Україну. Їх ставили на один щабель як рівнозначних ворогів усього українського (“чорна сотня” і “червона сотня”). Використовувалися такі емоційно забарвлені вирази, як “кацапи”, “московська наволоч”, “зараза”, “брудні руки чужоземців” тощо.

У той же період (середина жовтня 1919 р.) уряд і Директорія УНР виділяли значні кошти (3 млн. гривень) на інформаційну і культурно-освітню роботу у військах [17, с.602].

Іншим прикладом активізації інформаційно-пропагандистської роботи стала чергова відозва С. Петлюри до населення України від 21 вересня 1920 р.: “Без огляду втікає ворог – московський комуніст... Наперед посувається Українська армія і знову визволяє вас від московського ворога. Несе вам ваші бажання. Дає вам змогу очистити хати від більшовицького бруду та насильства і мирно працювати та жити. За нею йде ваша рідна влада – влада Українського народу”. Мирних мешканців закликали виловлювати провокаторів, шпигунів, злочинців і комуністів, що займаються грабунками і мародерством [13, арк.10]. У відозві до Армії, що з’явилася тоді ж, С. Петлюра закликав військовиків на визволених територіях зробити з українських чоловіків “похожих на себе, міцних духом козаків, та навчити [їх] боронити волю і добробут Батьківщини так, як боронили і бороните їх Ви” [8,

арк.66].

У цілому ж, особливо пильну увагу проблемам агітаційно-пропагандистської і контрпропагандистської роботи уряд і військово командування Армії УНР стали приділяти вже в той період, коли українські війська опинилися у таборах інтернованих на території Польщі, Румунії і Чехо-Словаччини. Постало питання про збір матеріалів з історії Української революції. Так, 3 грудня 1920 р. С. Петлюра звернувся до міністра закордонних справ УНР із пропозицією розробити і видати кількома європейськими мовами “Синьо-Жовту книгу”, в якій були б зібрані документи та історичний нарис боротьби України за суверенітет і незалежність, а також про її міжнародне визнання. “Таке видання... могло б послужити гарним інформаційним і агітаційним матеріалом і відібрало б в деякій мірі ґрунт у ворогів нашої державності”, – зазначав лідер УНР [10, арк.290].

25 серпня 1921 р. з’явився наказ ч. 56 Головної Команди військ УНР, підписаний Головним Отаманом С. Петлюрою, тимчасово виконуючим обов’язки командувача Армією і військового міністра генерал-хорунжим В. Павленком, про збір матеріалів з історії національно-визвольних змагань українського народу. Накази в оригіналах і копіях, історії військових частин, денники бойових подій, мапи, диспозиції, реляції, рукописи, прапори, печатки, фотографії, малюнки та інші джерела мали надійти для зберігання до Головного військово-історичного музею-архіву [11, арк.44]. Ці заходи мали сприяти зростанню рівня національної свідомості, підтриманню патріотичних почуттів серед українських військових, що опинилися у вигнанні, а також поширенню серед зарубіжної громадськості і політичних кіл знань про Українську революцію 1917–1921 рр., боротьбу українського народу за незалежність.

Незважаючи на завершення боротьби регулярних військ УНР за незалежність України, у 1921 р. активізувалася діяльність більшовиків і білогвардійців, спрямована на розкладання Армії УНР у таборах інтернованих і вербування особового складу до своїх збройних формувань. З метою протидії цій діяльності було проведено низку контрпропагандистських акцій. Наприклад, Головний Отаман військ УНР С. Петлюра 19 травня 1921 р. видав наказ ч. 28 Головній Команді війська УНР, де йшлося: “Вороги наші... через своїх наймитів-агентів розпускають по наших табо-

рах різні провокаційні чутки: буцімто я і Уряд залишили Військо і втікли за кордон, що я і Уряд – заарештовані, що зі зміною декого з осіб командуючого складу Армії польська влада припинить видачу пайків для інтернованих і т. и... Я маю певні відомости, що вороги наші для досягнення своєї мети витрачають кольосальні мільонні грошові засоби, підкупають морально нетрівкі елементи... закладають таємні свої організації”. З метою протидії впливові ворожій пропаганди, наказувалося найрішучішим чином карати агітацію і провокаційні виступи, а “розкладовий елемент” звільняти з війська без права повернення, ізолювати у таборах неукраїнських армій [11, арк.27-27зв.].

У листі С. Петлюри до військового міністра УНР генерал-хорунжого М. Безручка від 7 червня 1921 р. йшлося про розробку планів нейтралізації пропаганди й агітації білогвардійських сил у Польщі і Королівстві Сербів, Хорватів і Словенців [13, арк.17-17зв.].

Особливе місце у контексті проведення пропагандистських заходів посідає система вшанування і нагородження військових, які відзначилися у боях. Так, ще у розпал антигетьманського повстання, 26 листопада 1918 р., Директорія УНР видала наказ про надання державної опіки та вшанування учасників повстання. Серед іншого йшлося, “щоб уславити навіки пам’ять лицарів, котрі полягли головами за славу вітчизни, негайно розпочати заходи по збудуванню в столиці України в її найкращому місці пам’ятника, щоб вічно нагадувати наступним поколінням про славні події народних лицарів, які життям і кров’ю своєю заплатили за державну самостійність УНР” [26, с.215–216]. Зауважимо, що на той момент тривали бої на підступах до столиці України і переважна частина міста до 14 грудня залишалася в руках гетьманських військ.

Утілити в життя свої наміри Директорії не вдалося, оскільки після взяття Києва її влада протрималася тут лише півтора місяці. Більшовики, які вже на початку лютого 1919 р. захопили Київ, одразу встановили низку тимчасових пам’ятників на честь зовсім інших подій і діячів – обеліск на честь Жовтневої революції, колону на честь Вождів революції, бюсти К. Маркса, Ф. Енгельса, Р. Люксембург, В. Леніна, Я. Свердлова та ін.

За періоду Директорії було здійснено спробу розробки української системи нагород. 24 січня 1919 р. Рада Народних Міністрів УНР видала закон про заборону носіння на терито-

рії УНР орденів та інших зовнішніх відзнак колишньої Російської імперії (за винятком ордену Святого Георгія, Георгіївської зброї та Георгіївських хрестів), а також про запровадження відзнак “Республіка” двох ступенів – для громадян, які особливо відзначилися працею задля відродження України та у боротьбі проти Гетьманату – і “Слава України” двох ступенів для військових, які виявили лицарство у бою [18, с.452].

Проводилася також підготовка до заснування ордена “Визволення” і медалі “Відвага”. Восени 1920 р. навіть був затверджений статут ордена “Визволення”, проте через брак коштів ці нагороди так і не було виготовлено. Відтак єдиним бойовим орденом Армії УНР періоду Української революції 1917–1921 рр. став “Залізний хрест за зимовий похід і бої”. Ним уже в польських таборах у 1921 р. нагороджували учасників Першого зимового походу [30, с.49-104].

Таким чином, досвід Армії Української Народної Республіки яскраво засвідчив, що інформаційно-пропагандистське забезпечення військ є одним із першочергових чинників повноцінного функціонування національних збройних сил, відданих ідеї захисту незалежності, суверенітету і територіальної цілісності своєї країни. Однак в умовах визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр. цим питанням приділялося недостатньо уваги.

Системна робота з проведення заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення серед армії та мирного населення розпочалася тільки за періоду Директорії. 31 грудня 1918 р. постало управління преси та інформації (від 13 вересня 1919 р. – міністерство преси й пропаганди) УНР. Керівниками цього відомства були О. Назарук, І. Лизанівський, Т. Черкаський, О. Ковалевський. Однак, протягом майже всього 1920 р. установа не функціонувала і була відновлена вже в умовах інтернаціоналізму. Це було свідченням не тільки системної військово-політичної кризи, в якій на той період опинилася Українська Народна Республіка, але й відсутності серед політикуму УНР чіткого уявлення про методи і засоби здійснення агітаційно-пропагандистської роботи, про необхідність або непотрібність існування окремого міністерства, яке б керувало нею. Серед засобів агітації в Армії УНР переважали текстові листівки (прокламації). Натомість, відчувалася нестача плакатів і карикатур, які ефективно використовували їх противники – більшовики і білогвардійці.

Відчутним недоліком слід вважати і відсутність протягом 1917–1920 рр. спеціальних бойових нагород для українських військовиків, які відзначилися під час бойових дій. Єди-

ним бойовим орденом став “Залізний хрест за зимовий похід і бої”, яким уже в 1921 р. у польських таборих нагороджували учасників Першого зимового походу Армії УНР.

Список використаної літератури

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО) України, ф.1065, оп.1, спр.14.
2. ЦДАВО України, ф.1065, оп.1, спр.16.
3. ЦДАВО України, ф.1065, оп.1, спр.38.
4. ЦДАВО України, ф.1065, оп.2, спр.9.
5. ЦДАВО України, ф.1065, оп.2, спр.10.
6. ЦДАВО України, ф.1075, оп.1, спр.1а.
7. ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.6.
8. ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.58.
9. ЦДАВО України, ф.1429, оп.1, спр.4.
10. ЦДАВО України, ф.1429, оп.2, спр.18.
11. ЦДАВО України, ф.2428, оп.1, спр.11.
12. ЦДАВО України, ф.3172, оп.5, спр.2.
13. ЦДАВО України, ф.3696, оп.1, спр.122.
14. ЦДАВО України, ф.3696, оп.2, спр.425.
15. *Богуславський О.В.* Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 рр.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2002. – 17 с.
16. *Деникин А.И.* Очерки русской смуты. – Мн.: Харвест, 2002. – Т. 5: Вооруженные силы юга России. Заключительный период борьбы. Январь 1919 – март 1920. – 464 с.
17. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х т., 3-х ч. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – Т. 1. / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – 688 с.
18. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х т., 3-х ч. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – Т. 2 / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – 744 с.
19. *Кривизюк Л.П.* Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань 1917–1920 років: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. ун-т “Львівська політехніка”. – Львів, 2001. – 23 с.
20. *Кривизюк Л.* Вишкільно-виховний досвід Збройних сил України 1917–1920 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць Ін-ту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. – 2009. – Вип.18. – С. 426-431.
21. *Мартос Б.* Оскілко й Болбочан (Спогади). – Мюнхен: Вид-во д-р Петро Белей, 1958. – 64 с.
22. *Мельник Р.П.* Питання вишколу старшин армії УНР у практичній діяльності та теоретичній спадщині військової еміграції 20–30 рр. ХХ ст. // Держава та армія: Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. – 2010. – № 670. – С.88-95.
23. *Мельник Р.* Теоретичні основи підготовки офіцерських кадрів та особового складу армії у публіцистичній спадщині С. Петлюри // Наукові записки Тернопіль. нац. педагог. ун-ту ім. В.Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. І.С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ун-ту, 2013. – Вип. 1. – Ч. 2. – С.88-92.
24. Надія і розчарування українства. До 90-річчя підписання Варшавського договору між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою Польською / За заг. ред. В. Сергійчука. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2010. – 264 с.
25. *Петлюра С.* Статті, листи, документи / Упоряд. В. Сергійчук. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1999. – Т. III. – 616 с.
26. *Петлюра С.* Статті, листи, документи / Упоряд. В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. – Т. IV. – 704 с.
27. *Сирота Л.* Осип Назарук і діяльність пресових бюро УНР і ЗУНР у Станиславові 1919 року // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць Ін-ту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. – 2009. – Вип. 18. – С. 544-550.
28. *Сідак В.С., Вронська Т.В.* Спецслужба держави без території: люди, події, факти (військова розвідка та контррозвідка ДЦ УНР в екзилі 1926–1936 рр.). – К.: Темпора; Вид-во Нац. акад. СБ України, 2003. – 240 с.: іл.
29. *Стахів М.* Україна в добі Директорії УНР. – Торонто, 1966. – Т. 7. – 432 с.
30. *Гинченко Я.* Символи нескореної держави. Нагороди уряду Української Народної Республіки: науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2016. – 212 с.: іл.

Отримано: 16.09.2018 р.